

BAJORŲ VYRŲ ĮVARDIJIMAS XVI–XVII A. LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAIKŠTYSTĖS KARIUOMENĖS DOKUMENTUOSE

Jūratė Čirūnaitė

(Vytauto Didžiojo universitetas)

Įvadas

Šaltiniai, iš kurių rinkta šio straipsnio medžiaga, yra 1528 m., 1565 m. ir 1567 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės surašymai¹ ir 1631 m. „Totorių valdų revizija“², sudaryta gyven-tojų (totorių ir jų valdų dalį įsigijusių didikų) surašymo principu. Visuose dokumentuose užrašyti bajorai, vyrai ir moterys (paprastai naš-lės), tiekiantys žirgus³ (1565 m. ir 1567 m. dokumentuose – ir eki-puotę) Lietuvos kariuomenei. XVI a. dokumentuose yra atskiri LDK didikų sąrašai, o smulkieji bajorai pateikti pagal teritorijas, pvz., Že-maitija, Voluinė, Palenkė, Trakų bei Vilniaus pavietai, Vitebskas, Po-lockas, Mstislavlis etc. Administracinis valstybės suskirstymas XVI a. keitėsi, ir tai atsispindi dokumentuose. Be to, yra atskiri totorių sąrašai. 1631 m. „Totorių valdų revizijoje“ ir totoriai, ir didikai sura-šyti kartu. Visuose dokumentuose smulkiųjų bajorų abiejų lyčių at-stovai pateikiami bendruose sąrašuose. Tik XVI a. didikai – vyrai ir moterys – užrašyti skirtinguose registruose (yra atskiri LDK aukš-tuomenės moterų našlių sąrašai). Visi 1631 m. dokumente užrašyti asmenys pateikiami bendruose sąrašuose.

XVI a. dokumentai parašyti LDK kanceliarine slavų kalba (ji įvairių autorių dar vadinama rusų, rusinų arba gudų kalba), o XVII a. dokumentas – lenkų kalba.

LDK kariuomenės surašymais iki šiol kalbininkai onomastai nelabai domėjosi. Išskirti reikėtų J. Jurkėno disertaciją, kurioje dau-giausia analizuojami iš šių dokumentų išrinkti senieji dvikamieniai lietuviški antroponimai⁴. Paminėti galima ir šio straipsnio autorės

¹ *Литовская Метрика, ч. III: Книги Публичныхъ Дель. Переписи войска Литовского. Пе., 1915. Toliau: ЛМ.*

² Borawski P., Sienkiewicz W., Wasilewski T. Rewizja dóbr Tatarskich 1631 r. – sumariusz i wypisy. – Acta Baltico – Slawica, XX. Wrocław etc., 1991. Toliau: Borawski.

³ Raitelius su žirgais.

⁴ Юркенас Ю. Древние сложные имена в письменных памятниках Великого княжества Литовского (Рукопись). – Вильнюс, 1966.

darbą, skirtą minimumuose šaltiniuose užrašytų moterų vardynui⁵, bei straipsnį apie Žemaitijos bajorų (vyrų ir moterų) įvardijimą⁶.

Sis straipsnis – tai istorinės antroponimikos darbas. Jame pateikta minėtų dokumentų vyrų bajorų įvardijimų apžvalga. Tyrimo objektas – ne asmenvardis, o įvardijimas – konkretaus asmens visų asmenvardžių visuma ir asmenvardžius paaiškinantys bendriniai žodžiai (prieveidžiai).

Visi cituojami vyrų įvardijimai yra metrikuoti. Paminėjus asmenį, po to skliausteliuose užrašomas šaltinio puslapis (jeigu cituojama iš *JM*) arba raidė R ir šaltinio puslapis (jeigu cituojama iš *Borawski*).

Straipsnyje bent iš dalies supažindinama su LDK vyrų bajorų įvardijimu. Kadangi visų įvardijimų dėl gausumo aprėpti neįmanoma, apsiribojama keliais sąrašais: iš XVI a. dokumentų išrinkti visi Žemaitijos, Kauno pavieto, Voluinės ir totorių įvardijimai bei iš jų padarytos preliminarios išvados.

Patroniminė sistema⁷

Visoje LDK, išskyrus Voluinę, dominuoja dvinariai vyrų įvardijimai vardu ir tėvavardžiu, pvz., *Бартошъ Шиловичъ* (550), *Адамъ Петровичъ* (730), *Янъ Миколаевичъ* (978), *Лукашъ Петройтисъ* (1306). Voluinėje daugumą įvardijimų sudaro vardas ir *-sk-* tipo asmenvardis⁸, pvz., *Войтехъ Вернацкий* (1246). Vėliausiai, išskyrus Voluinę, tėvavardinė sistema įsigalėjo totorių vėliavose. Dar 1528 m. dokumente vardu arba vardu ir luomo nuoroda *князь* užrašyta 33,2% totorių. Pvz., *Величко* (190); *Князь Иванъ, хоружий Татарский* (109); *Увосенъ* (110); *Курманъ* (114); *Князь Майко* (114); *Мамышъ* (118); *Давлешъ* (120). 1565 m. ir 1567 m. dokumentuose jau ir beveik visi totoriai užrašomi vardu ir tėvavardžiu. Pvz., *Петъръ Минъдолатовичъ, хоружы Виленски* (424); *Курманъ Васкевичъ* (425); *Шагунъ Ахъметовичъ* (426); *Абрагимъ Тулятовичъ* (430); *Томашъ Темирбулатовичъ* (1373); *Нур-Довлетъ Сулеймановичъ* (1374).

⁵ Čirūnaitė J. Moterų įvardijimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės dokumentuose (Rankraštis). – Kaunas, 2000.

⁶ Čirūnaitė J. Žemaičių įvardijimas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kariuomenės dokumentuose // *Lituanistica*, 2002, Nr.2(50), 49-62.

⁷ Patronimu čia vadinamas asmens tėvavardis arba jo tėvo tėvavardis, jeigu jis po tėvavardžio įrašytas to asmens įvardijime.

⁸ *-sk-* tipo asmenvardis – tai priesagos *-овский/-евский* (arba panašios) vedinys.

Tėvavardžiai visoje LDK, išskyrus Žemaitiją, – vien tik priesagų *-овичъ, -евичъ, -ичъ* vediniai. Tik Žemaitijoje tėvavardžiai, greta slaviškų priesagų, sudaromi ir su lietuviškomis patroniminėmis priesagomis. 1528 m. Žemaitijos sąrašė lietuviškų patroniminių priesagų užrašyta 199 (13,3% visų patroniminių priesagų), 1567 m. – 959 (42,2%). Tarp lietuviškų tėvavardinių priesagų vyrauja *-ait-*: 1528 m. – 196 (98,5%), 1567 m. – 849 (88,5%), pvz., *Резкойтисъ* (1307). Antra pagal gausumą – priesaga *-ūn-*: 1528 m. – 2 (1%), 1567 m. – 60 (6,3%), pvz., *Янкуносъ* (1308). Trečia pagal gausumą – priesaga *-on-*: 1567 m. – 42 (4,4%), pvz., *Кгедмонтонасъ* (1279). Vos kelis kartus užfiksuota priesaga *-ėn-*: 1528 m. – 1 (0,5%), 1567 m. – 3 (0,3%), pvz., *Юрьяносъ* (1287). Galima spėti, jog kaip patroniminės galėjo būti vartojamos taip pat priesagos *-uit-* (1567 m. – 3; 0,3%), pvz., *Януйтисъ* (1272), ir *-yt-* (1567 m. – 2; 0,2%), pvz., *Валентыйтисъ* (1305). Pateikti tik valsčiuose užrašytų bajorų sąrašų duomenys; į skaičiavimus neįtraukti 1567 m. Žemaitijos ponų-tijų registro ir samdinių patroniminių priesagų paplitimo faktai.

Vidurio ir Rytų Lietuvoje lietuviškos patroniminės priesagos užfiksuotos vos 33 kartus (*-ėn-* – 14, *-ūn-* – 9, *-ait-* – 8, *-on-* – 1, *-uit-* – 1). Iš jų 12 kartų po lietuviškos priesagos užrašyta slaviška. Pvz., *Милуновичъ* (73); *Келвеновичъ* (66), *Довъкеновичъ* (106); *Станькуновичъ* (106); *Довкуновичъ* (106), *Войденевичъ* (540); *Рымътеневичъ* (595); *Яноновичъ* (275). Duomenys rinkti iš 1528 m., 1565 m. ir 1567 m. dokumentų.

Galima išvelgti patroniminių priesagų vartojimo lietuviškosios LDK dalies bajorų įvardijimuose regioninių skirtumų: Vidurio ir Rytų Lietuvoje bajorų patronimai (išskyrus retas išimtis) buvo užrašomi tik su slaviškomis patroniminėmis priesagomis *-овичъ, -евичъ, -ичъ*, o Žemaitijos bajorų tėvavardžių užrašymuose lygiagrečiai buvo vartojamos ir slaviškos, ir lietuviškos tėvavardinės priesagos.

Ne visuose įvardijimuose yra po vieną tėvavardį – patronimai gali būti du. Pirmąjį reikėtų laikyti tėvavardžiu, o antrąjį (užrašytą nominatyvu arba genityvu) – tėvo tėvavardžiu. Pvz., asmens, vardu *Маликъбаша Ордынец*, sūnus – *Осанъ Маликъбашич*, o šio sūnus – *Маско Осановичъ Маликъбашича*⁹. Tėvo tėvavardis (senelio vardo priesaginis vedinys), t. y. asmenvardis, jungiantis tris šei-

⁹ Šis pavyzdys paimtas iš kito šaltinio: *Акты, издаваемые Виленскою комисією для разбора древнихъ актовъ. Т. 31: Акты о литовскихъ татарахъ. Вильна, 1906. С. 25–27.*

mos kartas, į vaikaičio įvardijimą dažniausiai užrašomas keičiant linksnį genityvu, kartais – nominatyvu.

Įvardijimo ilgis¹⁰

Dokumentuose vyrauja dviejų asmenvardžių įvardijimai. Vienanarių gerokai mažiau, trinariai reti, keturnarių (itin retai – penkianarių) yra vos keletas. Pvz., ištyrus Voluinės, Žemaitijos, Kauno ir totorių registų įvardijimus, rasti 5989 dvinariai (89,7%), 477 vienanariai (7,1%), 206 trinariai (3,1%) ir 8 keturnariai (0,1%) įvardijimai. Įvardijimus dažniausiai sudaro vien asmenvardžiai. Tačiau kartais į juos įeina ir asmenvardžius aiškinančių bendrinių žodžių. Jų būna vienas du.

Įvardijimo tipai

Vyrų įvardijimus galima klasifikuoti šeimos asmenvardžio¹¹ atžvilgiu. Šeimos asmenvardis – tai tėvavardis (patronimas) ir *-sk-* tipo antroponimas. Susidaro trys skirtingo dydžio įvardijimo tipai: 1) įvardijimai be šeimos asmenvardžių (604 įvardijimai; 9,0% visų įvardijimų), 2) įvardijimai vien šeimos asmenvardžiais (87; 1,3%), 3) mišrūs įvardijimai (5985; 89,6%). Šiuos skaičius galima palyginti su šaltiniuose užrašytais moterų įvardijimais. Be šeimos asmenvardžių užrašytos 75 moterys. Tai 4,2% visų įvardijimų. Vien šeimos asmenvardžiais užrašytos 1122 moterys. Tai 62,5% visų įvardijimų (vyrų įvardijimų, skirtingai nei moterų, šiam tipui priskirtina mažiausiai). Mišriajam tipui priklauso 599 įvardijimai. Tai 33,4% visų įvardijimų (vyrų įvardijimų šiam tipui priskirtina daugiausia).

Vyrų įvardijimo būdai

Vyrų įvardijimo būdai čia pateikti populiarumo tvarka. Jie apskaičiuoti iš Žemaitijos (3934 įvardijimai), Voluinės (743), totorių (1054) ir Kauno (949) registų. Voluinės ir totorių įvardijimai išrašyti iš 1528 m., 1565 m. ir 1567 m. dokumentų, Žemaitijos ir Kauno įvardijimai išrašyti iš 1528 m. ir 1567 m. dokumentų, nes 1565 m. sąrašuose tų registų nebuvo.

¹⁰ Įvardijimo ilgiu čia laikomas į asmens įvardijimą įeinančių asmenvardžių skaičius.

¹¹ Šeimos asmenvardžiais čia vadinamos potencialios pavardės, nes tikrų pavardžių smulkiųjų bajorų vardyne beveik nebuvo. Šeimos asmenvardžiai dažniausiai buvo sudaromi iš šeimos narių antroponimų.

Užrašant įvardijimo būdo formuluotę, buvo bandoma kiek įmanoma labiau schematizuoti: visi asmenvardžiai, kurie nėra patroniminės arba *-sk-* tipo priesagos vediniai, laikyti vardais.

1. Vardas + patronimas (tėvavardis) – 5305; 79,4%. Pvz.: *Мартинъ Радивиловичъ* (63); *Лавринъ Олехновичъ* (67); *Панъ ѓедоръ Войничъ* (1239); *Панъ Гаврило Василевичъ* (1242); *Мисюсъ Якубовичъ* (740); *Князь Мортуза Маликѓбашичъ* (119); *Керицусъ Юргайтисъ* (1350); *Крикгалюсъ Станойтисъ* (1350). Šis įvardijimo būdas labai populiarius Žemaitijoje (3667; 93,2%), mažai paplitęs Voluinėje (110; 14,8%).

2. Vardas + *-sk-* tipo asmenvardis – 461; 6,9%. Pvz.: *Андрей Илькговский* (63); *Война Хоружий Лабуньский* (64); *ѓедоръ Бережецкий* (1238); *Панъ Василей Воютинский* (1242); *Панъ Якимъ Охлоповский* (1245); *Янъ Наревский* (1307); *Янъ Заполский* (1288); *Миколай Суходолский* (1284). Ypač populiarius šis įvardijimo būdas Voluinėje (396; 53,3%), labai retas Žemaitijoje (42; 1,1%) ir visai nepasitaiko totorių sąrašuose.

3. Vardas – 398; 6%. Pvz.: *Войтехъ* (66); *Дукаруна* (213); *Мишько* (68); *Диржисъ* (68); *Панъ Дмитръ* (1241); *Панъ ѓедоръ* (1242); *Левъ* (1254); *Князь Айдаръ* (111); *Князь Абраимъ* (111); *Князь Магметъ* (109); *Князь Ях[ъ]я* (109); *Атаманъ Малышька* (117); *Князь Кулзуманъ* (111); *Курманъ* (114). Šis įvardijimo būdas gana populiarius tarp totorių – 211; 20% (1528 m. dokumente – 168; 33,2%), beveik nepasitaiko Žemaitijoje – 72; 1,8% (1567 m. dokumente – 9; 0,4%).

4. Du vardai – 205; 3,1%. Pvz.: *Есюлисъ Бацулисъ* (1316); *Шимъко Алькимъ* (66); *Мартинъ Пусеилькисъ* (64); *Миколай Дышля* (64); *Мартинъ Бутримъ* (64); *Янъ Шукъшта* (63); *Панъ Богданъ Дедеркало* (1240); *Панъ Проконъ Волчко* (1241); *Михайло Монтвидъ* (1303); *Стасъ Букгойлисъ* (1303); *Петръ Сункгойло* (1271); *Шимонъ Орвидъ* (1267); *Балтрмей Щастный* (1289). Šis įvardijimo būdas palyginti dažnas Voluinėje (78; 10,5%). Abu vardai skirtingi: vienas – krikšto vardas, kitas – dažniausiai senovinis asmenvardis.

5. Du vardai + patronimas (tėvavardis) – 77; 1,2%. Pvz.: *Князь Андрей ѓедоровичъ Головня* (1255); *Панъ ѓедоръ Сидоровичъ Дедеркало* (1240); *Янъ Юрѓевичъ Линкѓя* (742); *Ленартъ Миколаевичъ Кгрежа* (744); *Стасъ Станиславовичъ Борюсъ* (746); *Петръ Лавриновичъ Шукшта* (717); *Станиславъ*

Венцлавовичъ Кгрудъ (1267); Станиславъ Петровичъ Довгяль (1269); Янъ Матеевичъ Товтвидъ (1266).

6. -sk- tipo asmenvardis – 43; 0,6%. Pvz.: *Лянтвойтъ Кгейдонскій (66); Войтъ Кгендонъскій (63); панъ Лубунскій (1255).*

7. Vardas + patronimas (tėvavardis) + patronimo genityvas – 42; 0,6%. Pvz.: *Юрби Яновичъ Андриюшевича (737) „Jurgis, Jono sūnus, Andriušio vaikaitis“; Станисъ Матеевичъ Бортькевича (739); Матей Каспоровичъ Нартовича (740); Янъ Станиславовичъ Левчевича (1306); Михаль Грицевичъ Левцовича (1270); Панъ Янъ Николаевичъ Сиревича (1352); Янъ Петровичъ Семеновича (1292); Янъ Мартиновичъ Мойсеевича (1328).*

8. Vardas + patronimas (tėvavardis) + -sk- tipo asmenvardis – 28; 0,4%. Pvz.: *Князь Яковъ Анѳреевичъ Четвертинскій (1256); ѓедоръ Микитичъ Князскій (1256); Матьясъ Зенькевичъ Остриевскій (1253); Исай Олехновичъ Козинскій (1253); Янъ Юрьевичъ Дановскій (1302); Матысъ Николаевичъ Лопинскій (1274); Стась Яновичъ Палецкій (1294).*

9. Vardas + du patronimai – 26; 0,4%. Pvz.: *Панъ ѓедоръ Карпановичъ Чапличъ (1250); Янъ Николаевичъ Дашковичъ (1338); Щепанъ Яновичъ Сиройтисъ (1306); Щепанъ Петровичъ Сиройтисъ (1305); Михаль Станиславовичъ Довстиновичъ (1271); Михаль Николаевичъ Ляховичъ (1272); Кгркгъ Мицуносъ Володковичъ (1298).*

10. Patronimas (tėvavardis) – 22; 0,3%. Pvz.: *Нарковичъ (65); Казакъ Янъковичъ (112); Олтушевичъ (111); Легишевичъ (115); Кузмановичъ (110); Каранбатовичъ (116); Кадышевичъ (114); Кадыревичъ (110); Восмановичъ (119); Базаровичъ (110); Атамоновичъ (110); Азъбердеевичъ (110); Якубайтисъ (223). Šis įvardijimo būdas labiausiai paplitęs totorių sąrašuose – 19; 1,8% totorių įvardijimų (1528 m. dokumente – 19; 3,8% totorių įvardijimų).*

11. Vardas + du -sk- tipo asmenvardžiai – 18; 0,3%. Pvz.: *Панъ Олександро Жоравницкій, ключникъ Луцкій (1238); Панъ Яронимъ Крупскій, столникъ Холмъскій (1249).*

12. Patronimo nominativus pluralis – 13; 0,2%. Pvz.: *Войтковичы (66); Довлетовичи (110); Тамъзичи (114); Левковичи (120).*

13. Du vardai + *-sk-* tipo asmenvardis – 11; 0,2%. Pvz.: *Панъ Семень Черненицкий Ласко (1241); Панъ Григорей Болбасъ, писаръ земъский Кремянский (1243); Панъ Иванъ Курдей Мнишинский (1243); Панъ ѓедоръ Гурко Омелинский (1251).*

14. Vardas + *-овъ* priesagos vedinys – 7; 0,1%. *Якубъ Григоров зять (65); Иванъ Косовъ (203); Анъдрейко пасынокъ Тишковъ (212); Богданъ Плюсковъ (230); Сташъко Семашковъ зять (230); Петровъ зять Юркгелисъ (202); Пашко ѓедковъ зять (201).*

15. Du patronimai – 3; 0,04%. Pvz.: *Питкенъ Якубовичъ (216).*

16. *-sk-* tipo asmenvardis + patronimas – 3; 0,04%. Pvz.: *Стецкий Петровичъ (1315).*

17. Du vardai + patronimas (tėvavardis) + *-sk-* tipo asmenvardis – 3; 0,04%. *Михалъ Юшковичъ Кулветъ, судья Ковенский (713); Янъ Яновичъ Выдра, хоружий Ковенский (712); Янъ Яновичъ Шондя, хоружий Вешвянский (1289).*

18. Du *-sk-* tipo asmenvardžiai – 2; 0,03%. Pvz.: instr. sg. *Ляховскомъ Краевъскомъ (424).*

19. Vardas + patronimas (tėvavardis) + du *-sk-* tipo asmenvardžiai – 2; 0,03%. Pvz.: *Панъ Богданъ Костюшковичъ Хобовтовский, судья Володемерский (1239).*

20. Vardas + moteriškosios giminės asmenvardžio genityvas – 2; 0,03%. *Янъ Товиловое зять (66); Станиславъ, зять Полоцкое (721).*

Giminės vardas

1567 m. dokumente Kauno pavieta bajorai buvo surašyti giminėmis. Užrašant giminę, iš pradžių nurodomas jos pavadinimas ir gyvenamoji vieta, pvz., *Родъ Довкгойловъ з Ланчунова (721), Родъ Римвидовъ з Арвѣ/у/стова (724), Родъ Минелкговичовъ отъ Жеймъ (727), Родъ Конкгендовъ отъ Каплицы (729), Родъ Товткговичовъ з Мойшакголки (730), Родъ Кгойлюшовъ отъ Поневяжъ (733), Родъ Кгинеяковъ з Овкъшитикголъ (734), Родъ Монтвилловичовъ з Онтокгинъ (738), Родъ Колнянцовъ за Кормяловомъ (740).* Po giminės pavadinimo paprastai vardu ir tėvavardžiu išvardijami giminės nariai. Jų būna nuo vieno iki devy-

niolikos (vidutiniškai po 6–7). Tokių giminių Kauno paviete 1567 m. užrašyta 77. Tikėtina, kad giminės pavadinimas, perkeltas į asmens įvardijimą, vėliau galėjo virsti pavarde.

Pavardė¹²

1567 m. dokumente galima rasti duomenų apie ankstyvasias pavardes. Pvz., Kameneco paviete (Palenkėje) užrašyti dviejų šeimų dviejų kartų vyriškos lyties atstovai, turintys bendrą asmenvardį *Кголимонтъ*¹³: *Янъ Кголимонтъ Петровичъ з ыменя з Узводу отъ отца своего Петра Кголимонта <...> Матысь Юрбевичъ Кголимонтъ зыменя з Узводу отъ отца своего Юрбъ Кголимонта* (1199–1200). Kita abejonių nekelianti pavardė 1567 m. užfiksuota Žemaitijoje: *Сынъ князя Юрбъ Боровского, князь Михалъ Боровский* (1257). Paveldimasis asmenvardis – *-sk-* tipo priesagos vedinys. Žemaitijoje ši priesaga buvo ypač reta. Dvikamienių baltiškųjų antroponimų Palenkėje taip pat itin retai pasitaikydavo. Minėtieji asmenvardžių paveldėjimo pavyzdžiai (*Боровский* – Žemaitijoje, *Кголимонтъ* – Palenkėje) leidžia manyti, jog pavardėmis pirmiausia galėjo virsti vietiniams gyventojams nepažįstamos darybos ar neįprastai, gal net egzotiškai skambantys antroponimai. Tačiau apskritai tuo metu pavardės dar buvo labai retas reiškinys.

Žinoma, čia nebandoma teigti, jog pavardžių XVI amžiuje apskritai nebūta. Tačiau šaltinių specifika (asmenys pateikiami be šeimos narių) neleidžia jų išskirti iš gausaus patronimų skaičiaus. Kadangi žmonės buvo užrašomi daugiausia vardu ir patronimu, galima manyti, jog šie patronimai – dar ne pavardės, o tėvavardžiai.

1631 m. dokumente rastos kelios pavardės. *Bulhak: Fiedor Bulhak z synami Iwanem, Siemionem i Waskiem Bulhakami* (133). *Gniewiński: pan Gniewiński <...> Po nim synowie jego, czterech: niebos[z]czyk pan Walerian, pan Jan, pan Mikolaj Kazimierz i niebos[z]czyk pan Konstany Gniewińscy* (119). *Naruszewicz: J.M. pan Jan Naruszewicz <...> synom J.M. pana łowczego J.M. panu Zygmuntowi Naruszewiczowi* (134).

¹² Pavarde čia vadinamas asmenvardis, kurį nepakitęs tėvas perduoda sūnui. Tai antrasis ar trečiasis įvardijimo narys.

¹³ *Galimantas – tai senovinis dvikamienis lietuviškas asmenvardis. Nelietuviškose LDK teritorijose tokių asmenvardžių pasitaikydavo neretai. Žr. Čirūnaitė J. Baltiški LDK kariuomenės dokumentų antroponimai // Darbai ir dienos, K., 1999. Nr. 10 (19). P. 69–78.

XVII a. pavardžių galbūt yra ir daugiau, bet asmenys daugiausia užrašomi be šeimos narių. Taigi nustatyti, kuris asmenvardis pavardė, o kuris dar ne – neįmanoma.

Bendriniai žodžiai aiškinantys asmenvardžius¹⁴

Su bendriniais žodžiais, aiškinančiais asmenvardžius, dokumentuose iš viso užrašytas 2321 vyrų įvardijimas. Vyrauja kilmės nuorodos (1283; 55,3%). Trečdalis visų nuorodų susijusios su pareigybe ir amatu (768; 33,1%). Palyginti nedaug yra šeiminės padėties ir giminystės (147; 6,3%) bei tautybės (123; 5,3%) nuorodų.

Šeiminė padėtis ir giminystė

Dažniausiai – 85 kartus – užrašyta nuoroda *сынъ* (sūnus). Retesnės yra nuorodos *зять* (žentas) – 9, *дети* (vaikai) – 6, *братъ* (brolis) – 5, *вдовичъ* (našlys) – 3 ir *пасынокъ* (posūnis) – 3. Po du kartus užrašytos nuorodos *сирота* (našlaitis) ir *сыновецъ* (sūnėnas). Po vieną kartą – nuorodos *отчимъ* (patėvis), *мужъ* (vyras), *сестреницъ* (seserėnas).

Kilmė

Dažniausiai – 859 kartus – užrašytos nuorodos, žyminčios vyrų kilmę iš ponų (*панъ, его милост панъ, J.M. пан, W.J. пан*). Gerokai mažiau kilmę iš kunigaikščių (*князь, его милост князь, Великий князь, kniaz, J.M. kniaz*) žyminčių nuorodų – 282. Šlėktų užrašyta 41 (*Шляхта, шляхтичъ, szlachcic*). Bajorų užfiksuota 34 (*бояринъ, Бояринъ королевое ее милости, Wojarzyn*). Po 19 užrašyta dvariškių, arba bajorų, (*дворанинъ короля его милости, Двор[ъ]янъ, Дворанинъ господарьский*) bei ulonų titulą turinčių asmenų (*Уланъ, Улановичъ, Вланъ, Ulan*). Aštuonis kartus nurodomi murzos titulą turintys žmonės (*Мурза, Murza*)¹⁵, septynis kartus – miestiečiai (*Мещанинъ*). Po keturis kartus fiksuojami dvarininkai žemvaldžiai (*земянинъ, земенинъ*), totorių caraičiai,

¹⁴ Bendriniai žodžiai, paaiškinantys asmenvardžius, yra išrinkti iš visų dokumentų.

Lyginant su moterimis, tik labai mažai vyrų įvardijimų turi bendrinių žodžių, paaiškinančių asmenvardžius. Pvz., Žemaitijoje – 2,4%, totorių sąrašuose – 9,8%, Voluinėje – 40,2% įvardijimų.

¹⁵ Ulonų ir murzos titulus turėdavo tik totoriai.

arba chanaičiai, (*Царевичѣ, Carewicz*) ir kaimiečiai (*селянинѣ, вешнякѣ*). Viena kartą paminimas aukščiausias valstybės asmuo – valdovas karalius (*Господарь король*).

Tautybė

Dažniausiai – 68 kartus – nurodoma totorių tautybė (*Татаринѣ, Татарѣ, Татариновичѣ, Tatarzyn, Tatarowie*). Dauguma šių nuorodų (56) iš 1631 m. dokumento. Po dešimt kartų užrašyti lenkai (*Ляхѣ, Полски*) ir čekai (*Чех*). Šešis kartus minimi Ordos atstovai (*Ордынецѣ, Орда*). Po penkis kartus nurodomi voluiniečiai (*Волынецѣ*) ir rusinai (*Русинѣ*). Tris kartus žymimi vokiečiai (*Немецѣ*). Po du kartus minimi mozūrai (*Мазурѣ*), italai arba valachai (*Влохѣ*), maskviečiai (*Москвитинѣ*), karelai (*Карелѣ*), žemaičiai (*Жомойтинѣ, Жмуда*), prūsai (*Прусский*). Po vieną kartą sutinkamas mordvis (*Мордвинѣ*), žydas (*Жидѣ*), lietuvius (*Литвинѣ*), bulgaras (*Болгарский*).

Pareigybė, amatas

Pareigybės nuorodas galima suskirstyti į kelias semantines grupes. Viena iš jų susijusi su bažnyčia. Daugiausia iš bažnytinių užrašyta klebonų (*плебанѣ, pleban*) – trylika. Vyskupų (*бискупѣ, biskup*) yra dešimt. Gali būti, kad vyskupai ar kiti aukštieji dvasininkai yra ir asmenys, rytinių slavų vadinami *владыка, владычка*. Jų yra keturi. Užrašyti aštuoni musulmonų dvasininkai – mulos (*малъла, молла Татарский, молла, молла tatarski*). Užfiksuoti keturi stačiatikių dvasininkai (*попѣ*), du altaristos (*олтариста, олтарыста*), vienas vargonininkas (*органиста*).

Atskirai galima kalbėti ir apie profesiją, amatą. Daugiausia užrašyta teismo pasiuntinių (*возный, возновичѣ, возничѣ*) – 48. Gerokai mažiau yra kalvių (*ковалѣ, коваликѣ, ковалчикѣ*) – 18. Visi kalviai – iš Palenkės sąrašų. Yra devyni totoriai daržininkai (*на огороде*). Sodininkų (*садовникѣ*) ir prekijų (*крамарѣ, крамарчикѣ*) užrašyta po keturis, sukirpėjai arba odos supjovėjai (*кравецѣ*) yra trys, virėjai ar virtuvininkai (*кухмистрѣ, кухмистрѣ его милости*) – du. Po vieną kartą užrašytas kailiadirbys (*кушьнерѣ*), mokytojas (*бакалярѣ*), gydytojas (*докторѣ*), dainininkas (*певецѣ*).

Iš pareigūnų (53) daugiausia yra teisėjų ir teismų darbuotojų (*судья, судья кгородский, судья дворный короля его милости, судичь, судичь земьски, подьсудокъ, подьсудокъ земьский, подьсудковичь земьский, sędic ziemski, podsądek*). Tiek pat (53) užrašyta ir seniūnų bei paseniūnių (*староста, подстаростий, старостичь, starosta*). Nemažai (33) yra ir pakamarių (žemės bylas sprendžiančių pareigūnų) bei kamarių (*коморникъ, коморникъ земьский, коморникъ королевы ее милости, подкоморый, подкоморы земьски, подкоморычъ его королевской милости*). Užrašyta 30 valdytojų, arba laikytojų, (*державца, dzierkawca*), 26 raštininkai, perrašinėtojai (*писарь, писарь королевое, писарь земьски, писарь замъковый, писарь короля его милости, писарь господарьский, pisarz ziemski*). Šiai semantinei grupei galima priskirti ir dijokus, LDK kanceliarijos raštininkus (*дьякъ, дьякъ господарьский, дьякъ пана воеводы, дьякъ канцлереи его королевской милости*). Jie užrašyti devyni. Taip pat yra 19 tijųnų (*тивунь, тывунь*), 14 vaitų (*войтъ, лентвойтъ, лянтвойтъ*), 14 iždininkų (*скарбный, подскарбий, подскарбий дворный, подскарбий земьский, подскарбий короля его милости, подскарбьи земский великого князства Литовского, skarbnу, podskarbi*). Yra devyni urėdai (*вradникъ, урадникъ*), devyni arklininkai (*конюший, конюхъ, подконный, конюший короля его милости, koniuszy, koniuszy W. Ks. Litewskiego*), aštuoni sekretoriai (*секретарь короля его милости, секретарь его королевской милости, sekretarz, sekretarz Króla J. M.*), septyni vietininkai (*наместникъ*), galbūt vienuolyno vyresnieji, septyni taurininkai – rūmininkai, atsakingi už vyno pilstymą karaliui ir karaliaus vyno rūsi (*чашникъ господарьский, подчаший господарьский, подчаший великого князства Литовского, czešnik, czešnik W. Ks. Litewskiego*). Užfiksuoti septyni miškininkai (*лесничий, лешничы господарьский, leśniczy*), šeši raktininkai (*ключникъ, подключий*), šeši kancleriai ir pakancleriai (*канцлеръ великого князства Литовского, подканцлеръ, подканцлерый великого князства Литовского, podkanclerzy, podkanclerzy W. Ks. Litewskiego*), penki pilininkai (*городничий, burmistrz*). Pasitaikė keturi medžiokliai (*ловчий короля его милости, łowczy, łowczy W. Ks. Litewskiego*), trys pastalininkiai – asmenys, atsakingi už karaliaus stalą (*podstoli*), du lovos tvarkytojai ar patalininkai (*ложничий его кр. мл., ложничичи короля его милости*). Užrašyta po vieną administ-

ratorių (*администраторъ*), revizorių (*rewizor*), tiltininką (*мостовничий*), referendorių (*референдаръ*) – raštininką, rinkdavusį ir pateikdavusį skundus LDK didžiajam kunigaikščiui.

Galima išskirti nemažą grupę kariuomenės pareigūnų. Daugiausia tarp jų vėliavininkų (*хоружий, хоружий дворный, хоружий Татарский, хоружыцъ, chorąży, chorąży tatarski*) – 133. Užrašyti 53 vaivados arba jų sūnūs (*воевода, воеводичъ, wojewoda*), 39 maršalkos, arba maršalai (*маршалокъ, маршалокъ господарьский, маршалокъ Татарский, маршалокъ владычный, маршалокъ пана старосты, маршалокъ пана воеводы, маршалокъ короля его милости, маршалокъ его королевское милости, маршалокъ дворный, маршалокъ земьский великого князства Литовского, marszałek, marszałek tatarski*). Užfiksuotas 21 rotmistras (*ротмистръ, ротмистръ господарьский, ротмистръ короля его милости, ротмистръ его королевской милости, rotmistrz, rotmistrz Króla J. M.*). Užrašyta 13 kaštelionų (*кашталянъ, kasztelan*). Sąrašuose rasta 11 sritinių tvarkininkų (*войский, wojski*). Užrašyta 11 atamanų (*атаманъ, отоманъ, отомановичъ, ataman*). Visi atamanai buvo iš totorių sąrašų. Aštuoni asmenys pavadinti kariais arba kareiviais (*воинъ, жолнеръ*), penki – kazokais (*казакъ*). Sąrašuose rasti keturi šauliai (*стрелецъ*). Užrašyti trys etmonai (*гетманъ, гетманъ наивышший великого князства Литовского*). Užrašyti du kalavijininkai (*мечникъ, мечный господарьски*). Rasti du atsarginiai (*запасникъ*), vienas žemės sienų prižiūrėtojas (*заставникъ*). Užfiksuotas ir vienas generolas (*general Króla J. M. nadworny*).

IŠVADOS

1. Visoje LDK, išskyrus Voluinę, vyrauja patroniminė vyrų įvardijimo sistema.

2. Tėvavardžiai visoje LDK, išskyrus Žemaitiją, – vien tik slaviškų priesagų

-овичъ, -евичъ, -ичъ vediniai. Tik Žemaitijoje tėvavardžiai, šalia slaviškų priesagų, sudaromi ir su lietuviškomis patroniminėmis priesagomis.

3. Ne visuose įvardijimuose yra po vieną tėvavardį – patronimai gali būti du. Pirmąjį reikėtų laikyti tėvavardžiu, o antrąjį – tėvo tėvavardžiu.

4. Įvardijimus dažniausiai sudaro vien asmenvardžiai. Tačiau kartais į juos įeina ir asmenvardžius aiškinančių bendrinių žodžių.

5. Populiariausi vyrų įvardijimo būdai: 1) vardas + patronimas (79,4%); 2) vardas + *-sk* tipo asmenvardis (6,9%); 3) vardas (6%).

6. 1567 m. dokumente užrašytos 77 giminės. Jos turi savo vardus. Tikėtina, kad giminės pavadinimas, perkeltas į asmens įvardijimą, vėliau galėjo virsti pavarde.

7. 1567 m. ir 1631 m. dokumentuose galima rasti duomenų apie ankstyvąsias pavardes.

8. Tarp bendrinių žodžių, aiškinančių asmenvardžius, vyrauja kilmės nuorodos (55,3%). Trečdalis visų nuorodų susijusios su pareigybe ir amatu (33,1%). Palyginti nedaug yra šeiminės padėties ir giminystės (6,3%) bei tautybės (5,3%) nuorodų.

Įteikta 2003-03-28

RÉSUMÉ

*Jūratė Čirūnaitė,
Universitė Vytautas le Grand*

Dans tout le Grand-Duché de Lituanie, à l'exception de la Samogitie, les patronymes ne sont que des dérivés des suffixes slaves -*obučь*, -*ebučь* et -*učь*. Seuls les patronymes en Samogitie sont formés, à côté de suffixes slaves, de suffixes patronymiques lituaniens.

Il n'y a pas un seul patronyme dans toutes les appellations: il peut y avoir deux patronymes. Le premier était le nom patronymique et le second le patronyme du père.

Le plus souvent, seuls les surnoms composaient les appellations. On y introduisait parfois des noms communs expliquant les surnoms.

Les façons les plus populaires pour l'appellation des hommes sont: 1) prénom + patronyme (74%); 2) nom + surnom de type -*sk* (6,9%); 3) prénom (6%).

77 familles sont inscrites sur un document de 1567. Elles avaient leurs prénoms. Il est probable que le nom de la famille, transformé en appellation de la personne, a pu plus tard devenir le nom.

Il est possible de trouver des données sur les premiers noms dans des documents de 1567 et 1631.

Parmi les noms communs expliquant les surnoms, dominent les renvois à l'origine (55,3%). Le tiers de l'ensemble des renvois est lié à la fonction et au métier (33,1%). Par comparaison, il y a peu de renvois à la situation matrimoniale et familiale (6,3%) ainsi que la nationalité (5,3%).

SUMMARY

NAMING OF MEN IN THE 16-17 TH CENTURY OF THE GRAND DUTCHY OF LITHUANIA IN THE DOCUMENTS OF THE ARMY

Jūratė Čirūnaitė

In the whole Grand Duchy of Lithuania, except Volynia patronymic male naming system is predominant. Patronymics in the whole GDL, except Samogitia, have derivatives only of Slavic suffixes such as *-овичь, -евичь, -ичь*. Only in Samogitia, aside Slavic suffixes, patronymics are formed out of Lithuanian patronymic suffixes. Not all names have one patronymic. Sometimes there are two of them. The first one should be considered as a name derived from the name of one's father, the second one is a name of one's father's father.

Namings are predominantly personal names. But occasionally, in order to explain them, common words are added.

The most common men's namings are as follows:

- 1) name + patronym (79,4%);
- 2) name + personal name of *-sk-* type (6,9%);
- 3) name (6%).

The document of 1567 contains 77 kindred. All of them have names. It is probable that the name of the kin shifted to the naming of a person could later become a surname.

The data about the early surnames is obtained from the documents of 1567 and 1631.

The majority of common words explaining personal names are references to the man's class (55,3%). One third of them point to their job or trade (33,1%). Words referring to the family status or ties of relationship (6,3%) as well as nationality (5,3%) are rare.

We can find data about the early surnames in the documents of 1567 – 1631.